

ISSN 0350–185x
UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LXX

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџићан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина В. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Предраг Пипер,
др Слободан Реметић, др Андреј Н. Собољев, др Живојин Сијанојчић,
др Срејто Танасић, др Зузана Тојолињска, др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2014

ISSN 0350-185x, LXX (2014)

UDK: 811.163.3'282 ; 811.16+821.16

ID: 207506700

DOI: 10.2298/JF11470009T

Примљено: 5. фебруара 2014.

Прихваћено: 12. марта 2014.

Оригинални научни рад

ЗУЗАНА В. ТОПОЛИЊСКА*

Македонска академија на науките и уметностите

Скопје

ДАЛИ Е НА ПОВИДОК РЕНЕСАНСА НА ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈАТА?

(со посебен осврт кон позиција на македонскиот јазик)

Првиот, ран период во историјата на славистиката и припаѓа на дијалектологијата како клуч кон “граматичката“ историја на словенските јазици и нивната позиција во индоевропскиот јазичен свет. Подоцна интересот се сврти кон кодификацијата, синхроната анализа и опис на стандардните јазици. Денеска, откако тие закрепнаа и живеат свој самостоен живот, се враќа интересот за дијалектологијата како поуниверзален клуч не само кон локалната, но и пошироко – кон човековата историја.

Клучни зборови: дијалектологија, славистика, македонски јазик.

Славистиката е млада наука. Таа почна да се развива дури кон крајот на 18-от век. Интересот на лингвистите беше тогаш свртен кон реконструкција на историскиот развоен процес на индоевропските, а во случај на славистите – на словенските јазици. Тие го собираа и го анализираа дијалектниот материјал и материјалот од старите ракописи и се трудеа да ја прикажат на временската оска релативната хронологија на еволуцијата, а по можност и географската распространетост на одделните форми. Така воспоставената слика на јазичната диференцијација на словенската јазична заедница се темелеше главно врз разлики во фонетиката и во флексијата. Поимот на јазичниот систем, на функционалната и на таксономичната

* ztopolin@gmail.com

анализа допрва требало да се роди и дури кога тоа се случи некаде кон крајот на 19-от век, интересот се сврте кон јазичната синхронизија и механизмите на коегзистенција на одделните елементи на еден јазичен код, а со тоа и кон стандардните јазици и нивните узелни норми. Дури во периодот меѓу двете светски војни меѓу лингвистичките курсеви на словенските универзитети се појави курс по дескриптивна граматика на словенските стандардни јазици, наречена така во опозиција кон историската граматика којашто порано била во центар на внимание.

По втората светска војна, со преместувањето на многуте административни, а и државни граници, со никнување на нови држави, а со тоа и нови субјекти заинтересирани за својата лингвистичка историја, се врати и интересот за лингвистичката географија и за дијалектологијата. Се разбира, кон тоа придонесе и забрзаниот развој на самата лингвистичка наука, откривањето и првите описи на егзотичните за Европејците полинезиски или африкански јазици, јазиците на средна Азија, на американските Индијанци, и др. Разноликоста на формите ги изнесе на прв план разликите во човековата концептуализација на светот. Кон тоа придонесе и бурниот развој на теоријата на информација и на ИТ-технологиите; се појави проблематиката на машинскиот превод и на корелацијата на единиците на информација со соодветните конструкции во различни јазични кодови.

Потребите на меѓујазичната комуникација го поттикнуваа развојот на лингвистичката наука. Поттикот доаѓаше и од страна на другите науки, како психологија и физиологија, за кои јазикот претставува еден од основните клучеви кон тајните на функционирањето на нашиот мозок.

Веќе пред втората светска војна во Полска се роди иницијатива да се направи еден лингвистички атлас на словенската територија; војната ја спречи реализацијата на таа иницијатива, но по војната истата таа идеја се појави на форумот на Меѓународниот комитет на славистите. На меѓународниот конгрес на славистите во Москва во 1958 г. падна одлука да се основа специјална комисија со задача да подготви општословенски лингвистички атлас – ОЛА. Работата е во тек, Македонија од самиот почеток учествува во неа, за сега се излезени десетина томови од атласот. Во изработката на ОЛА ентузијастички се вклучија најдобрите словенски лингвисти-дијалектолози. На почетокот од шеесеттите години од минатиот век составен е прашалник којшто брои над 3000 прашања. Меѓутоа, со оглед на

споменатиот брз развој на јазичната теорија од една страна и на се подобро познана на собраниот теренски материјал од другата, на секој чекор констатираме недостатоци на овој наш прашалник, како во однос на прашањата што ја засегнуваат граматичката структура на дијалектите, така и на тие што се однесуваат на лексичкиот фонд. Со оглед на фактот дека јазикот е жива материја која постојано еволуира, за атласите се однесува истото правило како и за речниците и за граматиките: веднаш откако завршиме еден, треба да започне работа врз наредниот. Но, за жал, додека стандардниот јазик се пренесува од генерација во генерација под будни очи (и уши) на лингвистите, дијалектите со време, со ширењето на образованието, со се поголемата мобилност на населението полека излегуваат од употреба. Од друга страна – расте свеста дека токму дијалектите се драгоцен извор на знаењата не само за историјата на јазикот, локалниот јазик и природниот човеков јазик како таков; тие истовремено претставуваат и запис на материјалната и духовната култура на дадената јазична заедница.

Како што спомнав, славистиката е млада наука. Фиксираната во делата на првите слависти, пренесувана често механички во универзитетските курсеви, сликата за диференцијацијата на словенската јазична територија во многу аспекти не одговара веќе на нашите денешни сознанија. Мораме да ја ревидираме додека уште имаме пристап до жив дијалектен материјал.

Свеста за значењето на јазикот и на анализата на јазикот како извор на нови сознанија не само за лингвистиката, туку и за другите науки како антропологија, социологија, психологија, историја на културата и др. расте денеска во сите научни средини, не само на словенската почва.

Не многу подоцна од иницијативата за ОЛА се појави и меѓународната иницијатива за изработка на *АЛЕ* – *atlas linguarum Europae*, според нашата кратенка – ЕЛА, т.е. Европски лингвистички атлас. Во текот на минатите неколку децении меѓународниот колектив на ЕЛА сукцесивно прибира материјал и картографира називи на поими присутни во сите европски култури, односно на поими чии денотати се елементи на природниот свет како што го знаеме во Европа, т.е. елементи од топографија на теренот, метеоролошки феномени, претставници на флора и фауна, и сл. Дури овој основен репертоар на сеприсутни поими генерира многу проблеми во процесот на – да се послужам со добро познатата синтагма – превод и толкување. Тоа што за носителите на еден јазичен код е ритче, за

други е планина, тоа што за едни е грмушка, за други е дрво, итн. итн., зависно од карактерот на крајоликот во којшто живеат. Уште покомпликувана е ситуацијата кога ќе навлеземе во светот на артефактите или на апстрактните поими, односно на називите на релации, особини и други содржини примарно формализирани како глаголи или придавки, а не само како именки, не зборувајќи за таканаречените граматички зборови или метатекстуални елементи. Сепак, работата врз ЕЈА, или во поскуромни рамки врз ОЈА, претставува еден перманентен фасцинантен час по паралели и разлики во човековиот мисловен свет и зависноста на тие паралели и разлики од природниот свет во кој живее дадена јазична заедница и од артефактите со кои го совладува тој природен свет.

Мошне интересен продукт на ЕЈА се т.н.-те мотивациони карти, т.е. карти кои покажуваат географска диференцијација на мотивации за создавање конкретни називи. Така на пр. *ласица*, чиј назив сугерира дека го добила бидејќи е лакома, граблива, во дел од македонските дијалекти се вика *невесџулка* – називот што го заслужила поради својот шармантен изглед, и сл. Мотивационите карти покажуваат разлики во патиштата на асоцијации карактеристични за одделни јазични заедници во зависност од нивната материјална и духовна култура. Така на пр. народите на северната, порано индустријализирана Европа почесто своите метафори почестоги црпат од светот на индустрија, механизација, и сл., додека во јужната Европа доминираат асоцијации поттикнати од природното окружение.

Огроман простор за споредба и заклучоци поврзани со историјатот на материјалната и духовната култура отвораат процеси и појави никнати како резултат на меѓујазичните контакти. Престижот на одделните јазици, нивото на цивилизацискиот развој на нивните носители, карактерот на контактот во административната вертикала, во црквата, во секидневниот живот остават трајни траги како во вокабуларот, така и во граматиката. Не морам да го подвлекувам значењето на односната проблематика овде на Балканот.

Впрочем, во последно време не случајно многуте познати лингвисти привлекуваат и анализираат материјал на азиските, африканските, американските, австралиските домородци, т.е. јазици на културни заедници кои не поседуваат писмо – не во смисла на некој систем мнемотехнички конвенционални знаци, туку “вистинско” писмо како графички корелат на звучниот, говорен јазик. Когнитивната теорија на јазикот од ден на ден се збогатува со нови примери на граматички паралелизми со кои генетски неповрзани јазици пре-

несуваат информација за паралелните појави и доживувања на говорителите. Од јазик до јазик се потврдува постоењето на една универзална хиерархија на типовите на информација примарно подложна на граматикализација, т.е. на стекнување регуларни, лесно перципирани експоненти. Се работи пред се за информацијата која овозможува лесна и еднозначна идентификација на настаните за кои станува збор и за протагоднитите на тие настани, т.е. просторната, темпоралната и друга широко сфатена прагматична информација каква што ја носи заменскиот и/или членскиот систем, информацијата што го маркира живото наспроти неживо, а меѓу живите организми – човекот.

Не случајно еден од главните иницијатори на работата врз европскиот атлас, проф. Марио Алинеи, го подвлекува значењето на дијалектологијата како важен клуч кон човековата историја, историјата на материјалната и на духовната култура (сп. Алинеи 1991, сп. ги исто така материјалите од иницираната од Алинеи дискусија *Dove va la dialectologia?* 1991, 1992).

Во таа ситуација не може да се прецени значењето на македонскиот јазик не само за лингвистичката наука, туку и за општествените науки пошироко. Имаме тука европски јазик, јазик со добро познато и документирано потекло, а кој со векови од генерација во генерација бил пренесуван речиси исклучиво по устен пат. *Notabene*, јазик кој во долги периоди од својата историја бил подложен на влијанија од страна на други, престижни, јазици од различно потекло, како грчки и латински од една страна, турски од другата, и бил принуден да изработи средства кои би им помогнале на неговите носители да ги разберат тие јазици, а истовремено би го направиле разбирлив за нивните носители; истовремено, тој е јазик чии носители во голем број биле и се многулингвални и со самото тоа свесни за разноликоста на јазиците и за потребата на адекватно изразување. Најпосле, што треба посебно да се подвлече – македонскиот е јазик кој рано се здобил со адекватно писмо и преку тоа писмо низ векови е документиран од страна на своите образувани елити. И згора на сето тоа – јазик кој целиот свој бурен живот го живеел на дијалектното ниво и дури во половината на дваесеттиот век е стандардизиран.

Не е тешко да се заклучи дека македонските дијалекти се непроценето богатство не само наше туку и на меѓународната наука.

Објавуваните во последно време словенски дијалектни речници и атласи покажуваат бројни, нови за нас а стари по потекло, врски

меѓу одделни словенски дијалекти денеска оддалечени еден од друг и интегрирани во различни дијалектни комплекси. Првите словенски лингвисти биле пред се граматичари заинтересирани за паралели и разлики во граматичката структура на јазичните кодови. Во последно време добиваме се нови и нови сознанија за лексичкиот фонд на словенските јазици и сликата за нивните меѓусебни односи пред очи ни се менува. Зборовите полесно се преместуваат отколку граматичките модели, посебно кога новиот збор доаѓа како име на некој нов артефакт или нов поим којшто ни дозволува подобро да го разбереме и да го протолкуваме или надворешниот или пак нашиот внатрешен свет.

Првиот, ран период во историјата на славистиката и припаѓа на дијалектологијата како клуч кон “граматичката“ историја на словенските јазици и нивната позиција во индоевропскиот јазичен свет. Подоцна интересот се сврти кон кодификацијата, синхроната анализа и опис на стандардните јазици. Денеска, откога тие закрепнаа и живеат свој самостоен живот, се враќа интересот за дијалектологијата како поуниверзален клуч не само кон локалната, но и пошироко – кон човековата историја.

Македонскиот дијалектен материјал на организиран начин беше собиран во половината на минатиот век. Би било добро да размислиме за нова широка теренска експлорација според нови проширени прашалници за да бидеме подготвени за претстојната ренесанса на дијалектологијата.

Цитирана литература

MARIO ALINEI, New hypotheses on the linguistic origin of Europe: the contribution of semantics and dialectology, *Quaderni di semantica XII/2, XIII/1*, Bologna 1991, 1992

Zuzanna Topolińska

ARE WE WITNESSING A RENESANCE OF THE DIALECTOLOGY?

Summary

Slavistics is a relatively young linguistic discipline. Its beginnings, in the period of domination of the historical linguistics, are characterized with the rapid development of the “classical“ dialectology, which means field-work in the domain of comparative phonetics and inflection leading to the defining of the kinship relations in the Slavic group of the IndoEuropean languages. Only after the First World War observe a shift to the synchronic linguistics with the focus on the functional analysis of standard Slavic languages. In the period between the two World Wars in the Northern Slavic countries dialectology is not a part of the university program, while in the South it has more pertinent position. The dominant analytical studies follow the line: form > function > meaning, and concentrate mainly on the grammatical and not on the lexical language structure. In the period after the Second World War multiply theories starting with the sense analysis. It is in the framework of these theories and in connection with the trend to interdisciplinary “human-studies“ in historical anthropology, ethnology, psychology, history of the material and spiritual culture that the dialectology is rediscovered as a rich source of new information. Macedonian dialects, which for a long period evolved without the pressure of a standard norm are especially interesting from that point of view.

Keywords: dialectology, slavistics, macedonian dialects, history of Slavistics.